

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ulica Ivana Lučića 3
Odsjek za komparativnu književnost

C. S. LEWIS: BIBLIJSKI MOTIVI U *KRONIKAMA IZ NARNIJE*

mentorica: dr. sc. Cvijeta Pavlović, red. prof.

U Zagrebu, 10. lipnja 2019.

Ema Botica

SAŽETAK

Biblijski sloj jedan je od najsnažnije prisutnih slojeva u *Kronikama iz Narnije* književnika i medievista C. S. Lewisa i to ponajviše na razini motiva. Nekoliko se slojeva provlači kroz svih sedam dijelova *Kronika iz Narnije*, a to su: *Biblija*, usmenoknjiževni i mitološki motivi, kršćanstvo, antika, srednjovjekovlje i kritika modernog školstva. U *Kronikama* se ti slojevi često preklapaju. Biblijski motivi najzastupljeniji su u *Lavu*, *Vještici i ormaru*, *Čarobnjakovu nećaku* i *Posljednjoj bitci*, a manje su prisutni u ostalim dijelovima serijala. Roman *Lav*, *Vještica i ormar* pun je poveznica s Isusovom mukom i smrću i to najviše s *Evandjeljem po Marku*, *Čarobnjakov nećak s Knjigom Postanka*, a *Posljednja bitka s Otkrivenjem*. Mnogi autori pokušali su bezuspješno povezati ove romane u niz, redovito preko biblijskih i kršćanskih motiva. Iako pokušaji nisu donijeli rješenje povezivanja dijelova, otkrilo se koliko je prisutan sloj srednjovjekovnih motiva. Rad je kritički utvrdio prisutnost biblijskih motiva.

Ključne riječi

Kronike iz Narnije, C. S. Lewis, motiv, *Biblija*, srednjovjekovlje

ABSTRACT

C. S. Lewis: Biblical Motifs in *The Chronicles of Narnia*

The biblical subtext present in *The Chronicles of Narnia* by C. S. Lewis, a writer and medievalist, is one of the most striking and palpable subtexts in the entire series. Several subtexts are present in all seven parts of *The Chronicles*, including the Bible, oral tradition, mythological motifs, Christianity, antiquity, medievality, and the criticism of contemporary education. In *The Chronicles* these layers often overlap. Biblical motifs are most frequent in *The Lion, the Witch and the Wardrobe*, *The Magician's Nephew*, and *The Last Battle*, and appear to a lesser extent in other parts of the saga. The novel *The Lion, the Witch and the Wardrobe* is brimming with references to Christ's passion and death, mostly according to the Gospel by Mark; *The Magician's Nephew* correlates with the Genesis and *The Last Battle* with the Book of Revelation. Many authors have unsuccessfully tried to link these novels together, most often through biblical or Christian motifs. Although no firm solution to the problem exists, it has been established that medieval motifs are ubiquitously present in *The Chronicles*. This work analyses and confirms the presence of the biblical motifs in the saga.

Key words

The Chronicles of Narnia, C. S. Lewis, motif, the Bible, medievality

Sadržaj

1. Uvod	4
2. <i>Lav, Vještica i ormar</i>	5
3. <i>Kraljević Kaspijan</i>	13
4. <i>Plovidba broda Zorogaza</i>	14
5. <i>Srebrni stolac</i>	15
6. <i>Konj i njegov dječak</i>	16
7. <i>Čarobnjakov nećak</i>	17
8. <i>Posljednja bitka</i>	24
9. <i>Obrasci romanā Kronika iz Narnije</i>	29
10. <i>Zaključak</i>	30
11. <i>Literatura</i>	32

1. UVOD

C. S. Lewis (Clive Staples Lewis, 1898-1963) engleski je pisac koji je u svom književnom stvaralaštvu najpoznatiji po serijalu *Kronike iz Narnije*. Diplomirao je na Oxfordu, gdje je dio života predavao klasičnu filologiju, a potom je do smrti bio profesorom na Cambridgeu. U svom filološkom radu najpoznatiji je po djelu *Alegorija ljubavi: studija o srednjovjekovnoj tradiciji* (*Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition*, 1936), a poznat je i kao kršćanski apologetik. (Hrvatska enciklopedija, 2018)

Lewis je tek u poznim godinama, kad je već doživio obraćenje, počeo pisati fikciju, pa nije čudno što se u *Kronikama iz Narnije* lako mogu iščitati biblijski motivi i simboli. No teško je odrediti kada se u *Kronikama* radi o biblijskom motivu, a kada je riječ o pučkom opisu biblijskih događaja. Pučki opisi redovito detaljnije opisu neki događaj, dodaju objašnjenja, povezuju likove s događajima u *Bibliji* u kojima taj lik nije zapravo sudjelovao (poznati slučaj imenovanja bludnice Marijom Magdalenom). U književnim djelima često su prisutna teološka tumačenja dijelova *Biblije*, ali je njih teže povezati s izravnim citatima ili dijelovima iz *Biblije*. Teološki opisi proizašli su iz *Biblije*, ali oni uvijek uzimaju u obzir i njezinu cjelinu, a ne samo dio koji tumače. Zato je u književnim dijelovima lakše pronaći poveznice s teološkim tumačenjem nekoga dijela nego sve dijelove *Biblije* na koje se to tumačenje poziva. Teološke i pučke obrade nisu jedine stvari koje mogu otežati raspoznavanje biblijskog utjecaja, nego je to i srednjovjekovna građa koja je ispunjena biblijskim utjecajima i kršćanskim temama, a medievist Lewis upotrijebio je i te motive i teme u svome stvaralaštvu, kao i utjecaje drugih književnih djela, s većim udjelom aluzija na djela antičke književnosti. S obzirom na to da je Lewis na Oxfordu i Cambridgeu predavao zapadni kanon (Ward, 2008: 44), nije neobično što se to ogleda u njegovu književnom stvaralaštvu.

Nekoliko se slojeva provlači kroz svih sedam dijelova *Kronika iz Narnije*, a to su: *Biblija*, usmenoknjiževni i mitološki motivi, kršćanstvo, antika, srednjovjekovlje i kritika modernog školstva. Moguće je da postoje još neki slojevi koje ja nisam uspjela prepoznati.

Unatoč tim poteškoćama, u ovom se radu pokušalo povezati Lewisove *Kronike iz Narnije*, roman po roman, s elementima iz *Biblije* i tako predstaviti važnost te knjige za stvaralaštvo *Kronika* zanemarujući ili usput dotaknuvši tumačenja koja se lako izvuku primjenom kršćanske teologije i svjetonazora.

2. LAV, VJEŠTICA I ORMAR

„Narnija“ je u isto vrijeme i ime cijeloga svijeta, ali i ime određenog kraljevstva unutar Narnije. Williams ističe da je to važno jer je upravo Narnijsko kraljevstvo mjesto gdje je Aslanovo djelovanje najjasnije prisutno i prepoznato, a drži da je to upravo zato što je Narnijsko kraljevstvo zapravo Crkva, zajednica u kojoj preobražavajući odnos s Aslanom postaje moguć. Piše i da je Narnija svojevrsna „sveta zemlja“, ono što su u *Bibliji* Izrael i Crkva (Williams, 2013: 18–19). Svakako je moguće odmah povezati Narniju s Izraelom i Crkvom, ali detaljno obrazloženje koje Williams nudi ide u smjeru tumačenja kroz kršćansku prizmu, čime se ovaj rad ne bavi.

Williams tvrdi da je Lewis pokušao u svojim *Kronikama* ponovno otkriti što znači susresti se sa svetim bez predrasuda o religiji koje su prisutne u našoj kulturi (Williams, 2013: 28). Razlog je to više da se u *Lavu, Vještici i ormaru* pronađu adaptirani biblijski elementi.

Ono što je pri početku jasna asocijacija na *Bibliju* Tumnusov (faun koji je bio prvo biće koje je Lucy upoznala pri dolasku u Narniju) je naziv za Lucy: kći Evina. Narnijci za ljude koriste naziv Sinovi Adamovi i Kćeri Evine, što je jasna aluzija na *Knjigu Postanka*. Faun već u drugom poglavlju *Lava, Vještice i ormara* pita Lucy je li ona Evina Kći, a malo kasnije Bijela Vještica pita Edmunda je li on Adamov Sin. U bilješkama hrvatskog prijevoda iz 2002. godine piše objašnjenje: „Adamov Sin i Evina Kći – biblijski način nazivanja muškaraca i žena“ (*Kronike iz Narnije*, 2002: 14). Duriez kaže da Lewis u *Kronikama* često koristi *Bibliju*, većinom se koristeći temama, ali nekad i žanrom (u *Lavu, Vještici i ormaru* Duriez prepoznaje žanr proročanstva kad se proriče da će dva Adamova Sina i dvije Evine Kćeri doći u Narniju) (Duriez, 2013: 21).

U četvrtom poglavlju Vještica uz pomoć toplog napitka i rahat-lokuma zadobiva dječakovo povjerenje. Edmund potpuno zaboravlja da ga je Vještica nazvala glupanom i da je vidio njezinu naglu promjenu ponašanja: „Edmund je bio siguran da namjerava učiniti nešto strašno, no nije se mogao maknuti. No tada, upravo kad je samoga sebe već držao izgubljenim, kraljica se, čini se, predomislila. 'Jadno moje dijete', rekla je sasvim drugačijim glasom, 'kako smrznuto izgledaš!'“ (*Kronike iz Narnije*, 2002: 34). Ponudi ga toplim napitkom, a onda i hranom po želji. Edmund zatraži rahat-lokum, a Bijela Vještica mu ispuni tu želju. Taj rahat-lokum može biti aluzija na zabranjeno voće, ali može i usmjeravati na neku daleku zemlju, jer je u srednjem vijeku orijent bio područje maštanja, zamišljanja dalekih pustolovina... Čaroban plod mora se nalaziti u nekoj dalekoj egzotičnoj zemlji (jer rahat-lokum je poznat kao turski slatkiš), zemlji u kojoj je sve moguće, baš kao što se i stablo razlikovanja dobra od zla nalazilo na posebnom mjestu edenskog vrta – u središtu.

Povezivanje mjesta odakle dolazi rahat-lokum je upitno, ali on svojom egzotičnošću može odražavati tajnovitost ploda sa stabla spoznaje dobra i zla. U istom poglavlju naglašava se da je to začarani rahat-lokum, koji kad se okusi, izaziva neprestanu želju za još, što je motiv iz usmene književnosti u kojoj je najčešće riječ o kruhu koji nikada ne čini čovjeka sitim i neprestano ga tjera da jede još. To je jedan od problema s prepoznavanjem biblijskog iz *Kronika iz Narnije – Biblija* je skup knjiga koje su prvo postojale kao usmena književnost, a europska je usmena književnost mnogo toga izvlačila iz *Biblije*, pa je često teško odrediti što je biblijski utjecaj, a što jednostavno usmenoknjiževna tradicija kao takva (Botica, 2011: 7-8). Ipak, u devetom poglavlju gospodin Dabar govori kako svi koji jedu Vještičinu začaranu hranu dobiju drukčiji pogled, oči im izgledaju drukčije, što može biti poveznica s time kako su se Adamu i Evi „otvorile oči“ nakon što su kušali voće sa stabla spoznaje dobra i zla.

Koristeći retke iz *Druge Petrove poslanice* Ditchfield pokazuje još neke demonske naznake Bijele Vještice: „Naklapajući naduvene ispraznosti, požudama putenim, razvratnostima mame one što netom odbjegoše od onih koji žive u zabludi. Obećavaju im slobodu, a sami su robovi pokvarenosti. Jer svatko robuje onomu tko ga svlada.“ (2 Pt 2, 18-19). Ditchfield to pokazuje kao tipičan primjer Sotonine prijetvornosti (Ditchfield, 2003: 51).

Vješticu Downing povezuje s bajkom *Snježna kraljica* Hansa Christiana Andersena pokazujući da su okrutnost, bljedoća i ljepota karakteristike inspirirane Snježnom Kraljicom (Downing, 2005: 33) i nije jedini koji tako misli (Anderson, 2008: 17), ali svi oni kao da zaboravljaju da su u Danteovoj *Božanstvenoj komediji* hladnoća i led obilježja devetoga kruga pakla, mjesta u kojem se nalazi Sotona. Kako prenosi Downing, Lewis pak Bijelu Vješticu povezuje s Kirkom iz *Odiseje*, još jednom pokazujući autorovo korištenje antičkih elemenata (Downing, 2005: 34).

Duriez prepoznaje eksplicitne biblijske paralele: aluzije na postanak, Eden, čovjekov pad i kraj svijeta. Duriez kaže da između knjiga u *Kronikama iz Narnije* možemo vidjeti povezanosti jer su sve knjige povezane svijetom Narnije, ali i temom spasenja. Prepoznaje i implicitne paralele, poput toga da je Bog bio skriven tijekom sto godina zime u *Lavu, Vještici i ormaru* ili u vrijeme tiranije novih Narnijaca pod Mirazom (Kaspijanov stric koji je preuzeo prijestolje ubivši svoga brata) u *Kraljeviću Kaspijanu*. Drži i da je Aslanov povratak u *Lavu, Vještici i ormaru* poput proljeća godine o kojoj su govorili proroci Staroga Zavjeta. (Duriez, 2013: 21).

Bijela Vještica jasna je aluzija na Sotonu i, baš kao i on, mijenja svoje ponašanje kako bi došla do onoga što želi, a mijenja i svoj izgled. Edmundu obećava da će biti Kralj (*Kronika iz Narnije*, 2002: 37) ako dovede svoje sestre i brata Vještici i tako ih zapravo izda, što

podsjeca na Zmiju koja obećava Adamu i Evi da će biti kao bogovi ako samo izdaju Boga gaženjem Njegove zapovijedi.

Duriez drži da *Kronike* koriste biblijsku temu zla kao iluzije i prevare i da se zlo prikazuje ne kao ravnopravno dobru, već uvijek podređeno dobru. Kao što se u *Bibliji* spominje Sotonina sposobnost da se prikaže kao anđeo svjetla, tako se i Bijela Vještica Jadis odlikuje obmanjujućom ljepotom. Duriez svoju tezu dokazuje i drugim primjerima iz *Kronika* (Duriez, 2013: 22).

U četvrtom poglavlju tako se prikazuje pad prvih ljudi, a u Edmundu se ocrta prikaz cijeloga palog čovječanstva. Može se govoriti o Lucyjinoj pravednosti, o Edmundovu skepticizmu, ali to vjerojatno pripada svjetonazorskom obzoru u većoj mjeri nego što čini pravu paralelu s nekim biblijskim događajem.

Aslan se odmah pokazuje kao protivnik Bijele Vještice, ali čija je on slika treba se razotkriti daljnjim čitanjem. Ditchfield naglašava Aslanovu nadmoć nad Vješticom činjenicom da ona jedva uspijeva stajati u njegovoj prisutnosti. Pozivajući se na ulomke iz *Biblije*, pokazuje da je to isti odnos kao i između Boga i demona: Mk 3, 11; Lk 10, 17; Iv 2, 19, u kojem su demoni potpuno podređeni Bogu (Ditchfield, 2003: 55).

Već kod prvoga spomena, Aslan je tajanstveni lik, pa gospodin Dabar govori: „On je kralj. On je gospodar cijele šume, no nije često ovdje, razumijete. Za vrijeme cijeloga mogega života nije dolazio, ni za života mogega oca. No do nas je stigla vijest da se vratio. U ovom trenutku on je u Narniji. I sigurno će srediti Bijelu Kraljicu“ (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 72). Malo kasnije se o Aslanu govori da je on „kralj šume i sin velikog Cara-S-One-Strane-Mora. Zar ne znate tko je kralj životinja? Aslan je lav – on je Lav, veliki Lav“ (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 73). Williams tvrdi da Aslan ne ostaje samo na obećavanju „smisla“, taj „smisao“ je nešto subverzivno, buntovno, a taj element narnijskih priča često je previđen. Aslan možda jest pravi kralj Narnije, ali se prvi put pojavljuje upravo kako bi srušio postojeći poredak. Williams tvrdi da Lewis predstavlja Boga koji je upravo neprijatelj poretka koji smo mi kao ljudi stvorili (Williams, 2013: 49–50).

Ditchfield povezuje Aslana s Isusom i to povezujući Aslanova mnoga imena s Isusovim mnogim imenima (Ditchfield, 2003: 55).

Duriez opisuje Aslanovu prirodu upravo pomoću njegove smještenosti u Narniji. Narnija je svijet životinja koje govore, a čovjek oduvijek ulazi u njega iz našeg svijeta. Aslan ima dvije prirode, poput Krista, samo što su to kod Aslana njegova božanska priroda i njegova priroda lava koji govori, obdarena racionalnošću. Aslan je simbol Krista, ali ne Krista koji se pojavio i koji će se pojaviti u našem svijetu kao pravi čovjek, nego Krista koji se pojavljuje u

Narniji – kao pravi Narnijski lav koji govori. On je vladar, Veliki Kralj zvijeri, svijeta u kojem se Narnija nalazi. Aslanov božanski otac je Car-Iza-Mora, nastanjen iza Istočnih Mora, iza Aslanove Zemlje i Kraja Svijeta. Duriez naglašava i da je simbol lava tradicionalna slika autoriteta. Poziva se i na Lewisove riječi iz djela *Problem boli* u kojem Lewis kaže da bi lav, čak i kad ne bi bio opasan, i dalje bio strašan (Duriez, 2013: 23). Duriez nastavlja s analizom kako je Aslan prikazan kao slika Isusa Krista, a za argumentaciju koristi dokaze iz cijelih *Kronika iz Narnije*.

Duriez argumentira i zašto je Isus prikazan kao lav, a ne kao janje i objašnjava da je riječ o starozavjetnu motivu. U *Postanku*, kad jahvistička predaja prikazuje Jakova koji blagoslivlja svoje sinove (u priči o Josipu prodanom u Egipat), on blagoslivlja Judu kojeg se uspoređuje s lavom. Isus se smatra potomkom iz Davidove loze, a David je iz Judina plemena (Duriez, 2013: 23). Ditchfield je na istom tragu naglašavajući kako Lav iz plemena Judina nije pitom lav (Ditchfield, 2003: 55).

Potrebno je spomenuti kako je u Narniji vječna zima, ali nikad nije Božić. Možda se na prvi pogled ideja Božića u nekoj drugoj čarobnoj zemlji čini neobična, ali ona u ovoj knjizi ima svoju ulogu. U desetom poglavlju pojavljuje se Djed Mraz, koji ovdje djeluje kao najava Božića. Božić je blagdan proslave rođenja Isusa Krista, a Aslan dolazi nakon što je došao Božić najavljen Djedom Mrazom. Neizravna je to slika koja ipak ima veze s kršćanskom praksom proslave Kristova rođenja, ali u romanu djeluje kao najava Aslanova dolaska. Tako su jedne od prvih riječi Djeda Mraza: „Aslan je na putu,“ a posljednje „Sretan Božić! Živio pravi kralj!“.

Lewis ne skriva koga Aslan simbolizira, pa tako djevojčici iz Texasa pismom odgovara da želi da ona sama otkrije njegovo drugo ime i da promisli postoji li itko u ovom svijetu tko dolazi u isto vrijeme kad i Djed Božićnjak, kaže da je Sin Velikoga Vladara, preda sebe zbog krivnje nekoga drugoga i dopusti da ga ubije skupina pokvarenih ljudi, vrati se natrag u život, netko je o kome se govori da je Janje (na kraju *Plovidbe broda Zorogaza*) (Sammons, 1979: 75).

Dvanaesto poglavlje ima sličnosti s *Knjigom Izlaska*. Kameni stol svojim opisom podsjeća na ploče s deset Božjih zapovijedi, iako se ne može reći da je opis potpuno točan. Ploče s deset Božjih zapovijedi su dvije, a Kameni Stol jedna je ploča: „Točno u sredini čistine na vrhu brda stajao je Kameni Stol. Bijaše on velika tamna ploča od sivoga kamena koja je stajala na četiri uspravljena kamena. Izgledao je vrlo star; a bio je sav prekriven čudnim urezanim crtama i oblicima koji su mogli biti slova nekoga neznanog jezika.“ (*Lav*,

Vještica i ormar, 2002: 112–113). Ipak, taj Kameni Stol razbije se na dvoje, ali o tome će biti riječ kasnije.

"Sljedeće što su vidjeli bijaše veliki šator podignut uz rub čistine." (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 113). Šator podsjeća na Šator Sastanka, a bića okupljena oko Aslana („Aslan je stajao okružen bićima koja su se okupila oko njega u obliku polumjeseca“) na popis Izraelskih plemena koja su se poredala oko Šatora Sastanka.

Jedna Vještičina rečenica zanimljiva je: "Više bih voljela to učiniti na samom Kamenom Stolu" rekla je Vještica. "To je pravo mjesto. Prije se to uvijek tamo radilo." (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 121). Govori o žrtvovanju Edmunda, kako bi bilo najbolje tako ga se riješiti, žrtvujući ga na Kamenom Stolu. Kasnije ona na Kamenom Stolu ubija Aslana, a s obzirom na to da je Aslan žrtva, Kameni Stol je i simbol mjesta prinosa žrtve. Tada bi aluzija na *Knjigu Izlaska* imala još više smisla, jer se u Mojsijevo vrijeme pojavljuju detaljne odredbe o prinosima životinja za čišćenje Izraela od grijeha, a Isus u Novom zavjetu prinosi samoga sebe za zadovoljštinu za grijeh cijeloga svijeta. U to doba su druge religije žrtvovali ljude, čemu se židovstvo protivilo, pa bi žrtvovanje čovjeka Edmunda bilo u isto vrijeme čisti pokazatelj djelovanja protivničke strane, ali i Sotonina prava na uzimanje palih u svoje kraljevstvo (Vještica se redovito sama nazivala kraljicom Narnije, a njezina Narnija bila je prekrivena vječnim ledom). Tako bi i Aslan bio prinesen kao životinja, ali životinja koja je iznad svih životinja. On je Lav, kralj svih životinja. Ako Kameni Stol predstavlja deset zapovijedi, onda Sotona može tih deset zapovijedi gledati kao osnovu za osudu ljudi, a ne kao putokaz za pravedan život kako ih je Bog odredio. Događa se još jedan zanimljiv detalj – Vještica kaže: „Nemamo stola – čekaj da razmislim. Najbolje da ga prislonimo uz deblo stabla.“ (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 122), što je aluzija na križ na kojem je Krist raspet. Iako ona samo zaveže Edmunda za stablo i planira ga zaklati nožem, vjerojatno se tom slikom još više naglašava kasnija Aslanova otkupiteljska uloga.

Ditchfield spominje kako neki znanstvenici Kameni Stol povezuju s poganskim oltarima, što se slaže s tezama predstavljenim u ovom radu, ali on se poziva na Lewisova pisma u kojima piše kako je Kameni stol trebao podsjećati na Ploče saveza koje je Bog dao Mojsiju (Ditchfield, 2003: 61). Ali što ako je to i jedno i drugo odjednom? Nije nemoguće da se jedan simbol može ostvarivati u više značenja.

Iz navedenoga je razvidno da je tako Kameni Simbol pun značenja: on je i poganski oltar na kojem se žrtvuju djeca, protiv čega se starozavjetni Bog bori, on predstavlja i ploče deset Božjih zapovijedi koje se razbijaju u simbolu prekida starog saveza i otvaranja novoga,

paralela je i s hramskim zastorom koji se raspapa u trenutku Isusove smrti, ali to je i križ na kojem je Krist žrtvovan.

Duriez smatra da je razgovor između Aslana i Vještice u *Lavu, Vještici i ormaru* o Edmundovoj sudbini dalja aluzija na početak knjige o Jobu (Duriez, 2013: 23).

Kad Vještica traži pravo na ubojstvo Edmunda, poziva se na zakon Duboke Magije:

„Da ti kažem što je upisano upravo u ovaj Kameni Stol koji stoji između nas? Da ti kažem što je upisano slovima dubokim koliko je koplje dugačko na vatrenom kamenju Tajnoga brda? Da ti kažem što je urezano u žezlo Cara-Iza-Mora? Ti bar znaš Čaroliju što ju je Car ugradio u Narniju na samom početku. Dobro znaš da svaki izdajnik pripada meni kao moj zakoniti plijen i da za svaku izdaju imam pravo ubiti.“

(*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 126)

Ona poznaje „pisma“, baš kao što ih poznaje i đavao kad kuša Isusa u pustinji.

Bitno je primijetiti da Aslan neće djelovati protiv svoga vlastita zakona, neće u trinaestom poglavlju *Lava, Vještice i ormara* djelovati protiv Duboke Čarolije koja traži žrtvu kao zadovoljštinu za milosrđe (Williams, 2013: 66).

Četnaesto je poglavlje puno motiva koji se mogu povezati s biblijskim tekstom, a ti se motivi miješaju, dva prerastaju u jedan, i iako su jako očiti, nije ih lako sve odijeliti.

Tako u noći kad će se Aslan predati, Lucy i Susan ne mogu spavati i odlaze ga pronaći. Našavši ga, traže da hodaju s njime, a on im dopušta, ali samo do određenog mjesta. U romanu tako Aslan kaže: „Tužan sam i usamljen. Stavite ruke na moju grivu, da mogu osjetiti vašu blizinu pa ćemo tako hodati.“ (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 133). U *Evandjelju po Mateju*, kad se Isus ide moliti u Getsemanski vrt, ostavi učenike da ga čekaju, a povede sa sobom Petra i oba sina Zebedejeva. Spopadne ga tada velika žalost i kaže: „Duša mi je nasmrt žalosna. Ostanite ovdje i bdijte sa mnom.“ (Mt 26: 38). Taj se motiv pojavljuje i u *Evandjelju po Marku*.

Lucy i Susan doprate Aslana do dijela puta do kojeg im je on dopustio i one plaču (a pripovjedač kaže da nisu ni znale zašto zapravo plaču). Nakon što više nisu mogle ići s Aslanom, iz daljine su gledale što se događa oko Kamenog Stola. Vjerojatno nisu bez razloga upravo one bile te koje su sve to promatrale, a u *Evandjelju po Mateju* postoje ovi redci: „A bijahu ondje i izdaleka promatrahu mnoge žene što su iz Galileje išle za Isusom poslužujući mu; među njima Marija Magdalena i Marija, Jakovljeva i Josipova majka, i majka sinova Zebedejevih.“ (Mt 27: 55–56), dok se u *Evandjelju po Marku* govori ovako: „Izdaleka promatrahu i neke žene: među njima Marija Magdalena i Marija, majka Jakova Mlađega i Josipa, i Saloma – te su ga pratile kad bijaše u Galileji i posluživale mu – i mnoge druge koje uzidoše s njim u Jeruzalem.“ (Mk 15, 40–41).

I Duriez prepoznaje događaj u predjelu Getsemani u opisu Aslanove samoće, a i vjerne žene uz križ u likovima Susan i Lucy koje promatraju Aslanovu žrtvu (Duriez, 2013: 23).

Veliki čin sramoćenja kojim se još naglašava Vještičja okrutnost ostvaruje se brijanjem Lavlje grive, znaka njegove veličine. Lako se može napraviti paralela sa svlačenjem Isusove odjeće pred raspeće, čime se cijeloj Isusovoj mucu pridodaje još i sramota golotinje, a u evanđeljima to se naglašava razdiobom Isusove odjeće. U *Evanđelju po Ivanu* to je opisano ovako: „Vojnici pak, pošto razapeše Isusa, uzeše njegove haljine i razdijeliše ih na četiri dijela – svakom vojniku po dio. A uzeše i donju haljinu, koja bijaše nešivena, otkana u komadu odozgor dodolje.“ (Iv 19, 23), u *Evanđelju po Luki*: „A Isus je govorio: »Oče, oprosti im, ne znaju što čine!« *I razdijeliše među se haljine njegove bacivši kocke.*“ (Lk 23, 34), a isti se motiv pojavljuje i u Marka i Mateja. U Starom Zavjetu motiv brijanja se pojavljuje se u dijelu o Samsonu. Brijanjem Samsonove kose on izgubi svu svoju snagu i tako ga Filistejci napokon uhvate (Suci 16, 17–21).

Dio u četrnaestom poglavlju u kojem Vještičji sljedbenici vežu Aslanu gubicu, udaraju ga, pljuju na nj i rugaju mu se, lako se može povezati s dijelom gdje se rimski stražari izživljavaju nad Isusom stavljajući mu trnovu krunu na glavu, pljuju ga i rugaju mu se. To je prikazano u Mateju:

Onda vojnici upraviteljevi uvedoše Isusa u dvor upraviteljev i skupiše oko njega cijelu četvu. Svukoše ga pa zaogrnuše skrletnim plaštem. Spletoše zatim vijenac od trnja i staviše mu na glavu, a tako i trsku u desnicu. Prigibajući pred njim koljena, izrugivahu ga: »Zdravo, kralju židovski!« Onda pljujući po njemu, uzimahu trsku i udarahu ga njome po glavi. Pošto ga izrugaše, svukoše mu plašt, obukoše mu njegove haljine pa ga odvedoše da ga razapnu.

(Mt 27, 28–31)

I u Marku:

Vojnici ga odvedu u unutarnjost dvora, to jest u pretorij, pa sazovu cijelu četvu i zaogrnu ga grimizom; spletu trnov vijenac i stave mu na glavu te ga stanu pozdravljati: »Zdravo, kralju židovski!« I udarahu ga trskom po glavi, pljuvahu po njemu i klanjahu mu se prigibajući koljena. A pošto ga izrugaše, svukoše mu grimiz i obukoše mu njegove haljine.

(Mk 15, 16–20)

I Ditchfield pronalazi paralele između čudovišnog izrugivanja Aslanu i izrugivanja upućenih Kristu (Ditchfield, 2003: 64).

Petnaesto je poglavlje također bogato motivima koje je moguće povezati s Biblijom. Lucy i Susan dolaze do mjesta na kojem je Aslan ubijen i plaču: „Obje su kleknule u mokru travu, poljubile njegovo hladno lice, pogladile njegovo prekrasno krzno – ono što je od njega ostalo – i plakale do iznemoglosti.“ (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 139). To je moguće ponovno povezati sa svim oni dijelovima evanđelja u kojima žene gledaju raspeta Krista i plaču, a i nastavak u kojem s Aslana skidaju konopce kojima je bio zavezan podsjeća na skidanje s križa: „Zatim ga skinu, povi u platno i položi u grob isklesan u koji još ne bijaše

nitko položen. Bijaše dan Priprave; subota je svitala. A pratile to žene koje su s Isusom došle iz Galileje: motrile grob i kako je položeno tijelo njegovo.“ (Lk 23, 53–55).

Odvaljen kamen s Isusova groba može se povezati s iznenadnim praskom koji Lucy i Susan čuju („U tom trenu čule su iza sebe glasan prasak – silan, zaglušan tresak, kao da je neki div razbio divovski tanjur“ (*Lav, Vještica i ormar*, 2002: 142), a one odmah pomisle da netko čini s Aslanom nešto još gore, što se može povezati s pomišlju da je netko ukrao Isusovo tijelo. One pritrčavaju Kamenom Stolu i otkrivaju da je Kameni Stol razbijen na dva dijela, a Aslana nema. Razbijanje Kamenog Stola povezano je s odvaljivanjem kamena, ali ako se prisjetimo dijela u kojem piše da Kameni Stol može podsjećati na Ploče saveza, onda njegovo razbijanje može značiti i prekid starog saveza i uspostavu novoga. Naravno, kršćanska teologija i pučke predaje biblijskih priča imaju jak utjecaj na gradnju Narnijske priče, pa nekada nije baš najjednostavnije odijeliti koji je dio inspiriran Biblijom, a koji teologijom i pučkom obradom priče.

Ditchfield povezuje razbijanje Kamenog Stola na dvoje s razbijanjem prepreke između Boga i ljudi, a navodi da je paranje hramskog zastora na dvoje u trenutku Isusove smrti simbol razbijanja te prepreke (Ditchfield, 2003: 67). „I gle, zavjesa se hramska razdrije odozgor dodolje, nadvoje; zemlja se potrese, pećine se raspukoše, grobovi otvoriše i tjelesa mnogih svetih preminulih uskrsnuše.“ (Mt 27, 51-53)

U evanđeljima anđeli objavljuju Isusovo uskrsnuće, u *Lavu, Vještici i ormaru* Aslan to čini sam, i kad ga Lucy pita znači li to da on nije mrtav, odgovara: „Više nisam.“

Tumači im dalje kako se sve to dogodilo i kaže da iako Vještica zna zakone, on je bio prije zakona:

„To znači“, rekao je Aslan, „da je Vještica, doduše, znala za Duboku Čaroliju, ali nije znala da postoji jedna još dublja čarolija. Njezino znanje dopire unatrag samo do osvita vremena. Ali da je mogla pogledati još malo dalje u prošlost, u tišinu i tamu koje su prethodile osvitu, ondje bi pročitala drugačije čarobne riječi. Tada bi znala da će se u onom trenu kad dobrovoljna žrtva koja nije počinila izdajstvo, bude ubijena umjesto izdajnika, Kameni Stol rasprsnuti, a sama Smrt počet će djelovati unatrag.“

(*Lav, Vještica i ormar*, 144)

Vidljiva je tu i aluzija na postanak jer spominje se vrijeme prije stvaranja, ali i kako je Aslan bio prije svega. U *Ivanovu Evanđelju* Isus pokazuje kako je on bio prije svega riječima: „Zaista, zaista, kažem vam: prije negoli Abraham posta, Ja jesam!“ (Iv 8, 59).

U šesnaestom poglavlju, kad Aslan oživljava kamene kipove svojim dahom, opet se možemo prisjetiti jednog od izvještaja o stvaranju u kojem Bog oživljava čovjeka udahnuvši duh u njega. Može se to povezati i s *Ivanovim Evanđeljem* kada Isus dahne u svoje učenike i

kaže „Primate Duha Svetoga“ (Iv 20: 22) i učenici se napune Duha Svetoga i krenu naučavati. Tako će se i svi kipovi koje je Isus oživio boriti na njegovoj strani. Biblijska duhovna borba u Narniji je prikazana pravom borbom. Ditchfield također povezuje dah s više slučajeva u kojima Bog oživljava i također navodi Postanak, ali i Ezekielu (Ditchfield, 2003: 68).

3. KRALJEVIĆ KASPIJAN

Roman *Kraljević Kaspijan* nema biblijskih motiva kao *Lav*, *Vještica i ormar*, ali često se referira na *Lava*, *Vješticu i ormar* i tako naglašava neke od glavnih motiva i događaja iz toga romana koji čine paralele s biblijskim događajima. *Kraljević Kaspijan* možda bi se mogao protumačiti kao jako široka paralela s položajem ivanovske zajednice, za koju Slavić, pozivajući se na Browna, kaže da je važna za Ivanovo evanđelje i Ivanove poslanice (Slavić, 2016: 421–422). Najčešće su se neprijateljima te zajednice držali Židovi iako smatraju i veći dio svijeta neprijateljskim (Slavić, 2016: 434). Slavić naglašava da Ivan nije pokazao mržnju prema tome narodu u cijelosti (Slavić, 2016: 434). Sve to važno je da bi se pokušala napraviti paralela s *Kraljevićem Kaspijanom*. Zgodno je spomenuti kako se Telemarinci (ljudi koji su zavladali Narnijom nakon nestanka četvero velikih vladara: Petera, Susan, Edmunda i Lucy) boje voda, što je tipična karakteristika starih Hebreja (Brnčić, 2007: 55).

Kralj Miraz naredio je ubojstvo svih Narnijaca, koji se sastoje od patuljaka, životinja koje govore i raznih drugih bića. Kralj Miraz nezakonito je došao na vlast ubivši svoga prethodnika i uskrativši krunu svome nećaku. Narnijci nose uspomenu o Aslanu, ali čak i neki među njima počinju sumnjati u Aslana i njegovu veličanstvenost, a mnoge zahvaća čak i mržnja prema Telemarincima. Zakoniti vladar, kraljević Kaspijan, koji je i sam Telemarinac, bježi pred svojim stricem i sklonište nalazi među Narnijcima. Telemarinci bi mogli tako biti paralela Židovima, a Narnijci kršćanskoj zajednici.

Kraljević Kaspijan važniji je za prikaz hijerarhije ljudi i životinja. Naznačuje se da ljudi moraju uvijek vladati životinjama i da je to pravi poredak svijeta: „A mi životinje sjećamo se, čak i ako su patuljci zaboravili, da je u Narniji bilo dobro samo kad je Adamov sin bio kralj“ (*Kralj Kaspijan*, 2003: 61), a nekoliko stranica kasnije pojavljuje se jasna aluzija na Bibliju: „Tarvi i Alambil susreli su se u visokim nebeskim dvoranama, a na zemlji se opet pojavio Adamov sin koji će vladati i dijeliti imena bićima“ (*Kraljević Kaspijan*, 2003: 69–70), čime se aludira na drugi izvještaj o stvaranju iz *Knjige Postanka* kad Adam dijeli životinjama imena: „Tada Jahve, Bog, načini od zemlje sve životinje u polju i sve ptice u zraku i predvede ih čovjeku da vidi kako će koju nazvati, pa kako koje stvorenje čovjek

prozove, da mu tako bude ime. Čovjek nadjene imena svoj stoci, svim pticama u zraku i životinjama u polju.“ (Post 2, 19–20).

Problematično je već to što je postojanje ivanovske zajednice samo po sebi upitno pa je tako upitna i navedena paralela. Problematično je i to što Narnijci nisu dovoljno složni, nego često sumnjaju jedni u druge i tek ih pojava Aslana sve potpuno ujedini. Ova se knjiga može tumačiti i na druge načine koji su dominantniji i eksplicitniji, pa se tako može gledati i kao priča o lažnu vladaru koji nepravedno prisvoji sebi tron, a pravi vladar ga mora poraziti i ponovno zasjesti na svoje mjesto; a može se gledati i kao priča o teškoćama vjere i sumnji koja se uvlači u ljude u teškim vremenima. *Kraljevića Kaspijana* puno je lakše tumačiti kroz kršćansku teologiju nego kroz paralele s Biblijom, pa ovu knjigu iz *Kronika iz Narnije* ne bih svrstala pod one s dominantnim paralelama iz Biblije.

4. PLOVIDBA BRODA ZOROGAZA

Plovidba broda Zorogaza još je jedna od knjiga iz *Kronika* u kojima biblijski motivi i paralele nisu na prvom mjestu, nego srednjovjekovna baština. Egzotični put na istok tipičan je put srednjovjekovnih avanturističkih priča, a to se vidi i po likovima monopoda (patuljastim bićima s jednim velikim stopalom), koji su tipični predstavnici srednjovjekovne fantastike. Taj srednjovjekovni put na istok miješa se s moreplovskim pričama nalik pričama o Simbadu Moreplovcu, putovanju do ruba svijeta, borbama s velikim morskim čudovištima, ali i još jednim velikim djelom zapadne književnosti za koje se često zaboravlja da potječe iz usmene književnosti – *Odisejom*.

Postoji jedan dio romana koji se može povezati s *Biblijom*, ali puno snažnije se otkriva u kršćanskom ključu. Eustace postaje zmajem čarolijom, „spavajući na zmajevu ležaju, s pohlepnim, zmajskim mislima u srcu“ (*Plovidba broda Zorogaza*, 2003: 82). Kad mu Aslan kaže da se okupa i svuče svoju kožu (pri čemu mu na kraju ipak Aslan pomaže), otkriva se simboličan prikaz pokajanja, obraćenja i krštenja. Jedan dio ipak snažnije asocira na *Bibliju*, Eustace kaže „No nekako je to učinio: odjenuo me u novu odjeću – istu koju sad imam na sebi, zapravo“ (*Plovidba broda Zorogaza*, 2003: 97), a to asocira na dio iz Poslanice Efežanima: „Vi pak ne naučite tako Krista, ako ste ga doista čuli i u njemu bili poučeni kako je istina u Isusu: da vam je odložiti prijašnje ponašanje, starog čovjeka, koga varave požude vode u propast, a obnavljati se duhom svoje pameti i obući novog čovjeka, po Bogu stvorena u pravednosti i svetosti istine“ (Ef 4, 20–24), i *Poslanice Kološanima*: „Ali sada i vi odložite sve! Gnjev, srdžba, opakost, hula, prostota van iz vaših usta! Ne varajte jedni druge! Jer svukoste staroga čovjeka s njegovim djelima i obukoste novoga, koji se obnavlja za spoznanje

po slici svoga Stvoritelja!“ (Kol 3, 8–10). Eustace je uz Aslanovu pomoć odbacio zmajsku kožu, ali i svoje staro mrzovoljno ponašanje, i obukao se u novoga sebe, koji je naizgled bio isti kao i stari.

Na samom kraju *Plovidbe broda Zorogaza* pojavljuje se jasan biblijski motiv, motiv janjeta koje se kasnije i preobražava u Aslana otkrivajući još jasnije koga predstavlja, jer je janje redovito slika Krista (Brnčić, 2007: 58). Janje je Edmunda, Eustacea i Lucy pozvalo da doručuju i jeli su ribu, a to je još jedan motiv koji se često vezuje za Krista. Cocagnac tako kaže da židovska tradicija s vremenom uspostavlja vezu između krvi Saveza i krvi pashalnog janjeta, koja omogućuje obnovu Izraela kao naroda, a da kršćanska tradicija preuzima vjersko iskustvo *Izlaska* poistovjećujući Krista s pashalnim janjetom (Cocagnac, 2002: 146). Krist na više mjesta u Novom Zavjetu jede ribu sa svojim učenicima, a ona je i njegov simbol zbog grčkog naziva *ih̄tis* koji je i akronim za „Isus Krist, Božji Sin, Spasitelj“. Čak i ako zanemarimo kršćansko korištenje simbola ribe, Novi Zavjet pun je povezanosti Isusa Krista s ribom, poput bogata ulova njegovih budućih učenika nakon što im on naredi da ponovno bace mreže (Lk 5, 1–11), a i kasnije u *Ivanovu evanđelju* u 21. poglavlju kad se očituje učenicima nakon uskrsnuća; poznata je i zgoda kad Isus umnaža kruhove i dvije ribe (Iv 6, 1–15). Duriez također kaže da u *Plovidbi broda Zorogaza* janje koje poziva na doručak i nudi ribu priziva sjećanje na 21. poglavlje *Ivanova evanđelja* (Duriez, 2013: 21). Ističe važnost motiva razbijanja obmane i drastične promjene perspektive do koje dolazi pobjedom nad grijehom i napašću jer je upravo obmana i prijetvornost glavna Sotonina karakteristika. Oprimjeruje to trenutkom iz *Plovidbe* kad se razbija čarolija zbog koje su se Kaspijan i Edmund skoro potukli oko vode, a čarolija se prekida Aslanovom pojavom. Voda je to koja pretvara u zlato sve što u nju padne na Vrelu smrti (naziv otoka) i tako postaje kušnja koja ih navodi da se ponašaju potpuno neuobičajeno za svoje karaktere i zanemare svoje dugo prijateljstvo (Duriez, 2013: 22).

5. SREBRNI STOLAC

Srebrni stolac, kao i prošli roman, nosi više srednjovjekovnih i usmenoknjiževnih elemenata nego biblijskih. Divovi ljudožderi usmenoknjiževni su element, ali i srednjovjekovni. Žena zmija može se povezati s *Biblijom* i prikazom Sotone zmijom, što se ostvaruje time što se zmija stavlja u opreku s Aslanom, ali lik žene-zmije izrazito je čest u usmenoj književnosti, pa je čak i Ivana Brlić-Mažuranić koristila taj motiv u svojoj umjetničkoj bajci *Šuma Striborova*.

Duriez kaže da *Kronike* koriste biblijsku temu zla kao iluzije i prevare (zlo nikako nije ravnopravno s dobrom), što je povezano s biblijskom idejom idola i Sotonine sposobnosti da se prikaže kao anđeo svjetla. U narnijskim pričama prokazuje se prijetvorna ljepota vještica poput Jadis i Zelene Vještice, koja očara i zarobi Riliana u *Srebrnom stolcu*. Ističe i da baruštinski migoljac Barovoljko opeče svoju nogu kako bi došao sebi i kaže da taj dio aludira na Kristovu uputu da je bolje iščupati oko ili žrtvovati svoj život nego zatajiti istinu. Pretpostavljam da Duriez aludira na novozavjetnu rečenicu „Pa ako te ruka sablažnjava, odsijeci je. Bolje ti je sakatu ući u život, nego s obje ruke otići u pakao, u oganj neugasivi“ (Mk 9, 43), ali moram reći da tu povezanost smatram vrlo nategnutom. Duriez pronalazi povezanost bijega od divova kroz malu spilju ili pukotinu u zemlji i uskog prolaza u život koji postoji za one koji ga mogu vidjeti, naravno, uz pomoć Božjih uputa. (Duriez, 2013: 22)

Nadalje, Duriez kaže da je za C. S. Lewisa, kao i za J. R. R. Tolkiena, polazište za sve dobre priče biblijski motiv obnove iz iskonskog pada u grijeh i zloću, a obnova uključuje žrtvu. Često je u fantastici sila koja donosi uništenje zemlji i društvu tamna figura poput Saurona u *Gospodaru prstenova*. U *Kronikama*, to je Bijela Vještica u *Lavu*, *Vještici i ormaru*, Zelena Vještica u *Srebrnom stolcu* i majmun Trik u *Posljednjoj bitci* (Duriez, 2013: 40).

Biblijska aluzija koju sam ja prepoznala dio je u kojem Aslan oživljava Kaspijana u svojoj zemlji, a aludira na Isusovo oživljenje Lazara. Aslan plače nad Kaspijanovom smrću baš kao što je Isus plakao nad Lazarovom prije nego što ga je uskrisio (Iv 11, 1–44). Ta se scena produbljuje kad Aslan traži Eustacea da mu probode šapu trnom i krv mu kapne u potok iznad Kaspijanova tijela, nakon čega se on pomladi i oživi. Ulomak poprima tako šire značenje i počinje simbolizirati prolijevanje Kristove krvi za uskrsnuće svijetu. Pojačava se to kad Eustace pita nije li Kaspijan umro, a Aslan odgovara: „Umro je. Većina ljudi je umrla, znaš. Čak sam i ja umro. Ima ih vrlo malo koji nisu“ (*Srebrni stolac*, 2004: 205). Budući da je Aslan u *Lavu*, *Vještici i ormaru* ustao iz mrtvih, pokazuje se poveznica njegove žrtve i uskrsnuća s Kaspijanovim uskrsnućem, a Aslan i podsjećanje na neke događaje iz *Lava*, *Vještice i ormara* mogu se pronaći i u *Kraljeviću Kaspijanu*, *Plovidbi broda Zorogaza*, a i *Srebrnom stolcu*.

6. KONJ I NJEGOV DJEČAK

Konj i njegov dječak evociraju *Bibliju* nekoliko puta, a neću više ulaziti u otkrivanje drugih književnih utjecaja jer se time ovaj rad i ne bavi.

Jedna od stvari koje roman prikazuje je dokazivanje da je Aslan živ, kao što *Novi zavjet* dokazuje da je Isus živ nakon uskrsnuća. Prvi put kad se to u romanu pojavljuje paralela s *Biblijom* nije toliko jasna:

„Ti nisi – nisi ništa mrtvo, zar ne? Oh, molim te, molim te, odlazi! Kakvo sam ti zlo ikad učinio?! Oh, ja sam najnesretniji stvor na cijelome svijetu!“

Opet osjeti topli dah neznanca na ruci i licu.

„Evo“, rekao je Glas. „To nije dah duha. Ispričaj mi svoje nevolje.“

(*Konj i njegov dječak*, 2002: 142)

Drugi put mnogo je jasnija:

„A sad, Jihi“, rekao je. „Ti jadni, tašti, uplašeni konju, priđi bliže. Još bliže, sinko. Da se nisi usudio ne usuditi se. Dodirni me. Onjuši me. Tu su moje šape, tu mi je rep, a tu su mi i brkovi. Ja sam prava životinja.“

(*Konj i njegov dječak*, 2002: 173)

Otkriva se snažna paralela s novozavjetnom epizodom koja je svima poznata kao dio o Nevjernom Tomi: „Zatim će Tomi: »Prinesi prst ovamo i pogledaj mi ruke! Prinesi ruku i stavi je u moj bok i ne budi nevjeran nego vjeran.«“ (Iv 20, 27).

Još jedan ulomak iz *Konja i njegova dječaka* snažno upućuje na *Bibliju*, i to na Stari zavjet:

„Ali tko si ti?“ upita Shasta.

„Ja sam“, rekao je Glas, toliko dubok da je zemlja zadrhtala; i opet „Ja sam“, glasno, i jasno, i veselo; i treći put „Ja sam“, šapatom toliko nježnim da ga se jedva čuulo, a ipak se činilo da dopire sa svih strana, kao da lišće šumi te riječi.

(*Konj i njegov dječak*, 2002: 143)

Jasna je ovo paralela s *Knjigom Izlaska* i Mojsijevim susretom s Bogom u gorućem grmu i objavom božanskoga imena:

„Nato Mojsije reče Bogu: »Ako dođem k Izraelcima pa im kažem: ‘Bog otaca vaših poslao me k vama’, i oni me zapitaju: ‘Kako mu je ime?’ – što ću im odgovoriti?« »Ja sam koji jesam«, reče Bog Mojsiju. Onda nastavi: »Ovako kaži Izraelcima: ‘Ja jesam’ posla me k vama.«“

(Izl 3, 13–14)

Downing kaže da Lewis pokazuje da je Aslan otjelovljen i da nije samo duhovna prisutnost, nego i stvarno utjelovljenje, što se vidi upravo u *Konju i njegovu dječaku* kada ponosni konj Jihi ulazi u Narnijsku teologiju i objašnjava da je Aslan metaforično prikazan snažnim kao lav, ali da bi bilo neučtivo držati ga pravim lavom sa šapama i brkovima, a Aslan se pojavljuje osobno i razuvjerava ga. Sve to više je teološka analiza, ali Downing također uočava paralelu koju sam i ja uočila: paralela Jihija i nevjernog Tome, ali ona se više ostvaruje u riječima Aslana i Krista nego usporedbom konja i apostola. (Downing, 2005: 71)

7. ČAROBNJAKOV NEĆAK

U romanu *Čarobnjakov nećak*, jednom od romana iz serijala u kojem su zastupljene biblijske paralele, ocrtavaju se biblijske scene stvaranja svijeta i prvoga grijeha.

Digory, Polly, ujak Andrew, vještica Jadis, konjušar i konj Jagoda uz pomoć čarobnog prstena završavaju u svijetu koji još uvijek nije bio svijet. Vještica je ona koja to prva shvaća i kaže: "Ovo je prazan svijet. Ovo je ništa." (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 95). Već se to slaže s prvom slikom stvaranja svijeta iz prvog izvještaja o stvaranju iz *Knjige Postanka*: "U početku stvorio Bog nebo i zemlju. Zemlja bijaše pusta i prazna; tama se prostirala nad bezdanom i duh Božji lebdio je nad vodama" (Post 1, 1–2). Opis se toga ništavila u *Čarobnjakovu nećaku* nastavlja:

"I zbilja je bilo neobično slično Ničemu. Nije bilo zvijezda. Bilo je toliko mračno da uopće nisu mogli vidjeti jedni druge, i bilo je svejedno drže li oči otvorene ili zatvorene. Pod stopalima su osjećali nešto svježije i ravno što je moglo biti zemlja, no sigurno nije bilo trava ni drvo. Zrak je bio hladan i suh, i nije bilo vjetra."

(*Čarobnjakov nećak*, 2001: 95)

Družina ne vidi ništa jer, ničega i nema, a likovi vjerojatno stoje na nekoj vrsti tla, jer bi propadanje izazivalo prevelik strah da bi mogli promišljati i o čemu. Treba primijetiti i da pripovjedač toj zemlji ne daje prava određenja i kaže da je to "moglo biti zemlja", pa nije sigurno čak ni da je zemlja.

Ubrzo se nešto počelo događati i piše da je neki glas počeo pjevati (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 957). Držim da to pjevanje ima istu ulogu kao i Božji glas koji stvara riječima u *Knjizi Postanka*, a pjevanje je odabrano zato što stvara umirujuću atmosferu koju ne bi stvorile iznenadne prodorne riječi, ali i zato što se time Lewis naslanja na usmenu tradiciju u kojoj je čudesno stvaranje povezano s pjevanjem (treba se samo prisjetiti bajki koje tematiziraju čudesno okretanje vretena pjesmom, pokretanje čarolije kratkim pjevom...). Lewis uspijeva stvaranje učiniti čudesnim i milim:

"Ponekad se činilo da dopire sa svih strana odjednom. Na tren je gotovo povjerovao da dopire iz zemlje ispod njih. Donji su tonovi bili dovoljno duboki da bi mogli biti glas same zemlje. Nije bilo riječi. Jedva da je bilo i melodije. No bili su to, izvan neke sumnje, najljepši zvuci što ih je ikada čuo."

(*Čarobnjakov nećak*, 2001: 97)

Zadnje tri rečenice čine opis pjeva nadnaravnim pojačavajući ga, jer to je pjev bez riječi, a gotovo i bez melodije, pa ipak su to bili najljepši zvuci koje je Digory ikada čuo. Pjev se čini još ljepšim kad sve stvoreno počinje pjevati sa svojim stvoriteljem: "Glasu su se odjednom pridružili drugi glasovi; više glasova no što biste mogli izbrojati. Bili su u suglasju s njim, no mnogo viši; hladni, zvonki, srebrni tonovi." (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 97–98).

Ponovno treba uzeti u obzir tumačenje da je pjevanje odabrano prema srednjovjekovnom konceptu koji koristi glazbu kao metaforu za harmoniju svemira (Sammons, 1979: 47).

Iduće nastaju zvijezde i ponovno se pokazuje čudesnost njihova nastanka:

"Drugo je čudo bilo da se crnilo iznad glava naše družine odjednom osulo zvijezdama. Nisu izlazile polako jedna po jedna, kao što se pojavljuju za ljetnih večeri. U jednom trenu nije bilo ničega osim mraka; u sljedećem trenu pojavilo se na tisuće i tisuće svjetlucavih točkica - zvijezda, sazviježđa, planeta, jasnih i većih nego u našem svijetu."

(*Čarobnjakov nećak*, 2001: 98)

Ovaj opis mogao bi se povezati s biblijskim iznenadnim nastankom svjetla ("i bi svjetlo"), ali može se povezati s opisom stvaranja nebeskih svjetlila koja vladaju noću. Zvijezde postaju također uzvišene i čudesne jer one pjevaju: "Da ste ih čuli i vidjeli, kao što ih je Digory čuo i vidio, bili biste sasvim sigurni da to same zvijezde pjevaju i da ih je Prvi Glas, onaj duboki, dozvaio i potaknuo na pjev" (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 98). Dolazi dan, a otkriva se tako i zemlja dok se pokazuju visoka brda.

Upravo u tom dijelu otkriva se, uz sva druga mjesta, uloga Vještice Jadis kao slike Sotone. Jadis je upravo ona ista Bijela Vještica iz *Lava*, *Vještice i ormara*, a njezina pohlepa, okrutnost i prijetvornost jednako se pokazuju i u *Čarobnjakovu nećaku*. Ono što je posebno otkriva, pripovjedačeve su rečenice: "No Vještica je izgledala kao da na neki način razumije glazbu bolje nego itko od njih. Usta su joj bila zatvorena, usnice čvrsto stisnute, kao i šake. Čim je pjesma započela, ona je osjetila da je sav taj svijet ispunjen magijom različitom od njezine i snažnijom. Mrzila ju je." (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 99). Vještica razumije Aslanovu pjesmu puno bolje od njih kao što i Sotona puno bolje poznaje pisma nego što ih poznaju ljudi. Vještica mrzi Aslana zato što je njegova čarolija moćnija od njega, ali ona mrzi i sve ono što joj se klanja – Vještica očito zna samo mrziti. To je suprotno od Aslanove poruke koju daje životinjama koje je odabrao da budu Životinje Koje Govore, a mržnja kao najveća Vještičina karakteristika opet pokazuje njezino mjesto Sotone.

Lav nastavlja pjevati i sada nastaje trava, a onda i stabla, što je lako usporedivo s *Biblijom*:

I reče Bog: »Neka proklija zemlja zelenilom – travom sjemenitom, stablima plodonosnim, koja, svako prema svojoj vrsti, na zemlji donose plod što u sebi nosi svoje sjeme.« I bi tako. I nikne iz zemlje zelena trava što se sjemeni, svaka prema svojoj vrsti, i stabla koja rode plodovima što u sebi nose svoje sjeme, svako prema svojoj vrsti. I vidje Bog da je dobro.

(Post 1, 11–12)

Polly je prva koja uspijeva povezati pjevanje sa stvaranjem i postupno sve više počinje razumijevati pjesmu, što pokazuje da pjesma izravno utječe na stvaranje kao što Božja riječ izravno stvara svijet i sve na njemu.

Vještica Jadis tada pokuša nauditi Lavu, ali ona nema nikakve moći ni snage koje bi mogle na bilo koji način nauditi Aslanu i on samo nastavlja dalje hodati i pjevati kao da se ništa nije dogodilo. Time se pokazuje kako je zlo podređeno dobru.

Stvaranje životinja opisano je kao ključanje zemlje od kojeg su bubrili brežuljci u tlu, a kad bi brežuljci pukli, iz njih bi iskočile životinje. Aslan bira parove životinja koje će postati Životinje Koje Govore i taj odabir može nalikovati na odabir parova za Noinu arku, ali zbog konteksta, taj se dio ne čini toliko važan. Važno je da on unosi novi život u te životinje, one se preobražavaju u isto vrijeme ostajući životinje, ali i postajući nešto iznad njih. Posebno se to vidi u prvim jasnim riječima koje izgovara: „Narnijo, Narnijo, Narnijo, probudi se. Voli. Misli. Govori. Budi stabla koja hodaju. Budi životinje koje govore. Budi božanska voda“ (Čarobnjakov nećak, 2001: 113). Poruka ljubavi očita je u zapovijedi „voli“, a Vještica je svojom mržnjom u opreci s tom zapovijedi. U mnogome odabrane životinje zamjenjuju prve ljude – one počinju govoriti kao što i Aslan govori tako postajući nalik Aslanu, Aslanovim dodiranjem postaju Životinje Koje Govore, kao što i čovjek postaje živo biće Božjom intervencijom u drugom izvještaju o stvaranju kad ga oblikuje iz praha zemaljskoga, a onda mu daje upute kako da se ponaša prema stvorenome.

„Životinje, dajem vam vas same“, rekao je snažni, sretni Aslanov glas. „Dajem vam zauvijek ovu zemlju Narniju. Dajem vam šume, plodove, rijeke. Dajem vam zvijezde i dajem vam sebe. Nijeme Životinje koje nisam izabrao također su vaše. Budite blagi prema njima i pazite ih, no nemojte se vraćati njihovim običajima jer ćete prestati biti Životinje Koje Govore. Od njih ste nastali, i među njih se možete vratiti. Nemojte to učiniti.“

(Čarobnjakov nećak, 2001: 113)

„Dajem vam vas same“ može značiti slobodnu volju, ali daruje im i sebe, čime se Životinje Koje Govore uključuju u spasenje. Naznačuje se i velika razlika između životinja i Životinja Koje Govore i pokazuje se da nisu na istoj razini, jer Životinje Koje Govore dobivaju vlast nad Nijemim Životinjama. Ako se Životinje Koje Govore gledaju kao ljudi, onda se ponovno potvrđuje ljudska prednost pred životinjama i vlast nad njima, ali Aslan kaže i da Životinje Koje Govore trebaju biti blage prema Nijemim Životinjama i paziti ih. Brnčić tvrdi da su životinje i ljudi u *Bibliji* često povezani bratskom vezom (Brnčić, 2007: 53), a ljudi i Životinje Koje Govore su stavljeni u bratsku poziciju, što bi značilo da je taj prikaz moguće usporediti s biblijskim tekstom, ali i dalje ostaje nejasno što onda misliti o životinjama koje ne govore. Odgovor nam možda ponovno može dati Brnčić, koja kaže da se u *Bibliji* „postojanje divljih životinja, kojih se drevni Hebreji boje, shvaća kao posljedica pobune prirode nakon Prvoga grijeha“ (Brnčić, 2007: 55). Budući da je Životinje Koje Govore moguće ponovno gledati kao metaforu za čovjeka, a Životinje Koje Govore mogu postati Nijeme Životinje, moguće je da se nastanak divljih/nijemih životinja može tumačiti kao rezultat grijeha Životinja Koje Govore. Aslan Životinjama Koje Govore kaže da budu blage prema Nijemim Životinjama, a Brnčić kaže da židovska tradicija jasno govori o tome da je zabranjena okrutnost prema životinjama (Brnčić, 2007: 57).

Taj svijet je mlad baš kao što je svijet bio mlad kad se stvarao Edenski vrt, ali zlo se već uvuklo u nj (baš kao što je u Edenskom vrtu bila zmija lukavija od sve zvjeradi): „Jer premda naš svijet još nije star ni pet sati, jedno je zlo već ušlo u njega“ (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 117).

Aslan ispituje Digoryja kako je zlo ušlo u svijet i tada se otkriva povezanost njegova udaranja u zvono s prvim grijehom. Naime, u četvrtom poglavlju romana Digory i Polly nađu se pred zvonom koje pred njih postavlja kušnju kojoj Digory poklekne: ili će udariti u zvono i izazvati opasnost ili će cijeli život razmišljati o tome što bi se dogodilo da je udario u zvono. Već u samoj poruci uz zvono najavljuje se da udaranje u zvono izaziva opasnost, čak je kušnja ublažena jer se u *Bibliji* Adamu i Evi obećava da će biti bogovi, pa su oni zavedeni poželjnim obećanjem, ali Digory se ne može oduprijeti znatiželji i udara zvono. Digory se poslije opravdava da je na njega djelovala čarolija, ali u suočavanju s Aslanom mora odbaciti sve svoje izlike i priznati istinu. Paralela je to s Adamovim kušanjem ploda sa Stabla spoznaje:

On odgovori: »Čuo sam tvoj korak po vrtu; pobjah se jer sam gol, pa se sakrih.« Nato mu reče: »Tko ti kaza da si gol? Ti si, dakle, jeo sa stabla s kojega sam ti zabranio jesti?« Čovjek odgovori: »Žena koju si stavio uza me – ona mi je dala sa stabla pa sam jeo.« Jahve, Bog, reče ženi: »Što si to učinila?« »Zmija me prevarila pa sam jela«, odgovori žena.

(Post 3, 10–13)

Adam pokušava prebaciti krivnju na ženu, a Digory prebacuje krivnju na čaroliju. Naravno, oba izgovora su samo to, izgovori. Digoryjev prijestup dovodi zlo u Narniju kao što Adamov prijestup unosi grijeh u svijet. Aslan jasno pokazuje Digoryjevu krivnju: „'Vidite, prijatelji', rekao je, 'prije negoli je novi, čisti svijet što sam vam ga dao potrajao i sedam sati, sila zla već je ušla u njega; probudio ju je i doveo ovamo ovaj Adamov Sin.'“ (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 134).

Govoreći o Digoryju kao Adamovu Sinu, ova paralela se samo pojačava i provodi se misao da Adamovi sinovi, ljudska bića, stalno ponavljaju grešku svoga ljudskog praoca, ali dalje u to neću ulaziti jer bi to ulazilo u teološko tumačenje posljedica pada prvoga čovjeka. Glasner u svome članku nema namjeru analizirati biblijske elemente zbog njih samih, ali ipak iznosi neke korisne ideje. Podsjeća da u biblijskom narativu priču o stvaranju slijedi priča o padu koja rezultira izgonom Adama i Eve iz raja. Glasner kaže da je u Lewisovoj verziji predstavljena kompleksnija priča o prvom grijehu. Prvo je tu Digoryjev čin, u kojem se on ne odupre iskušenju i udari zlatno zvono koje probudi vješticu, a sve se to odvija u Charnu, svijetu na svome zalazu, prije stvaranja Narnije. Tragični je rezultat toga uvođenje Zla u novi svijet nekoliko trenutaka prije nego što je stvoren. Nekoliko sati nakon stvaranja Narnije,

Aslan će poslati pokajničkog Digoryja da mu donese jabuku iz vrta iza narnijske zemlje. Od ove jabuke će izrasti stablo koje će mnogo godina štititi Narniju od Vještinih uništavajućih moći. Vrt je jasna aluzija na biblijski edenski vrt, i baš kao i u biblijskoj priči, prisutni su i iskušenje i napasnik (u engleskom jeziku to zvuči mnogo bliskije: *a temptation and a tempter*). Test je težak, ali ovaj put Digory nadvlada kušnju i ne skrene s pravoga puta, za razliku od Adama i Eve. Glasner kaže da su devijacije od biblijske priče stvaranja drastične: čovjek je odabran kao svjedok stvaranja svijeta, čovjek je onaj koji je doveo Zlo u svijet koji se još nije rodio, i na kraju, čovjek je dobio priliku da poništi pogrešku. Glasner drži da ove promjene ne postoje zato da bi se stvorila alternativna kršćanska priča, nego da bi se naglasila ideja slobodne čovjekove volje. (Glasner, 2014: 59–60) U nastavku Glasner više analizira taj problem iz protestantske teološke perspektive, a s obzirom na to da to nije predmet ovoga rada, neću u to ulaziti.

Priča ne ostaje samo na grijehu, nego se odmah naglašava i otkupljenje, odmah se ukazuje na uskrsnuće koje je u svijetu Narnije opisano u *Lavu, Vještici i ormaru*:

„No nemojte biti suviše potišteni“, rekao je Aslan još uvijek govoreći Životinjama Koje Govore. „Zlo će proizići iz toga zla, no to je još daleko, a ja ću se pobrinuti da najgore zlo pogodi mene samoga.“ (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 134). Aslan već najavljuje svoju žrtvu na početku vremena jednoga novoga svijeta.

Digory će se ipak iskupiti za svoju pogrešku ulazeći ovaj put u jedan drugi vrt, gdje je trebao uzeti plod i donijeti ga Aslanu. Manlove kaže da je Digory onaj koji je kušao plod sa stabla spoznaje dobra i zla i da je on onaj koji mora ići u novi Eden u Narniji i poništiti svoj grijeh berući jabuku za Aslana (Manlove, 1988: 79). Stablo se nalazilo u samom središtu vrta i Digory je ovaj put ubrao plod i sada Vještica igra jasnu ulogu Sotone, koji ga nagovara da uzme jabuku za sebe i pokušava ga nagovoriti obećavajući mu vlast:

„I namjeravaš ga odnijeti natrag, ne kušavši ga, Lavu; da ga *on* pojede, da ga *on* iskoristi. Ti glupane! Zar ne znaš što je to voće? Ja ću ti reći. To je jabuka mladosti, jabuka života. Znam, jer sam je kušala; i već osjećam u sebi takve promjene da znam da nikad neću ostarjeti ni umrijeti. Pojedi je, dječaće, pojedi je; pa ćemo i ti i ja živjeti zauvijek i biti kralj i kraljica cijeloga ovoga svijeta – ili tvojega svijeta, ako se odlučimo vratiti onamo.“

(*Čarobnjakov nećak*, 2001: 158)

Taj dio jako nalikuje zmijinu nagovaranju u *Knjizi Postanka*: Nato će zmija ženi: »Ne, nećete umrijeti! Nego, zna Bog: onog dana kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči, i vi ćete biti kao bogovi koji razlučuju dobro i zlo« (Post 3, 4–5). Paralela se može povući i s *Lavom, Vješticom i ormarom* jer Edmund pristane na sličnu ponudu. Digory je ipak naučio svoju lekciju susretom s Aslanom, ali Vještica ne posustaje, kaže mu da tom jabukom može ozdraviti svoju bolesnu majku. Kušnja je sada teža jer može dobiti nešto do čega mu je uistinu

stalo (ozdravljenje svoje majke), ali još je uvijek svjestan svojih pogrešaka i odbija ih ponoviti. Na stablu se nalazi ptica opisana kao „prekrasna ptica“ koja je „bila veća od orla, prsa su joj bila žute šafranove boje, na glavi je imala skrletnu krijestu, a rep joj je bio purpuran“ (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 155). Vjerojatno je to mitološka rajska ptica i držim da je njezina uloga da odgonetne o kakvom je vrtu riječ – rajskom vrtu.

Jabuku koju je donio Aslanu Digory posadi u Narniji i iz nje izraste stablo koje će čuvati Narniju od Vještice, jer ona se neće usuditi prići mu ni na sto metara, „jer je njegov miris, koji je za vas radost, život i zdravlje, za nju smrt, užas i očaj“ (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 170). Stablo koje je bilo u sredini toga vrta u koji je Digory ušao predstavlja stablo koje se nalazi i u *Knjizi Postanka*: „Tada Jahve, Bog, učini te iz zemlje nikoše svakovrsna stabla – pogledu zamamljiva a dobra za hranu – i stablo života, nasred vrta, i stablo spoznaje dobra i zla“ (Post 2, 9).

Uz očitu povezanost stabla života iz Edena i ovoga vrta, ovdje ulazi i jedan nebiblijski element. Riječ je o kršćanskoj legendi koja povezuje stablo spoznaje dobra i zla s križem¹. Unatoč tomu što je Digory uzeo plod sa stabla života, to stablo ima ulogu novoga stabla spoznaje dobra i zla, a kršćanska legenda kaže da je križ napravljen od onog istog stabla s kojeg su prvi ljudi uzeli plod učinivši prvi grijeh. Budući da je C. S. Lewis crpio i iz područja predaje, vjerujem da je u *Čarobnjakovu nećaku* napravljena poveznica s tom legendom jer kao što će stablo štiti Narniju od Vještice, Kristova će žrtva izbaviti sve narode. Stablo je života tajnovito u Bibliji i Lewis poseže ponovno za vjerovanjima. Cocagnac kaže: „Stablo života ostaje pod velom tajne: riječ je, nesumnjivo, o posebnom stablu koje, prema vjerovanju starih, proizvodi *ambroziju*, napitak besmrtnosti“ (Cocagnac, 2002: 104). U *Čarobnjakovu nećaku* plod ovoga stabla nije ambrozija, ali su jabuke koje u Narniji donose besmrtnost (čemu svjedoči Vještičin dug život), a u ljudskom svijetu ozdravljenje.

Kočijaš bi mogao predstavljati Abrahama jer on postaje prvi kralj Narnije, a Narnija se može gledati kao zemlja u kojoj živi Izabrani Narod – Narnijci. To ističem i zato što se u *Konju i njegovom dječaku* otkriva da Narnija nije jedina zemlja u tom svijetu, ali se o njoj svakako govori kao o posebnoj zemlji koja se jedina klanja Aslanu. Ljudski potomci u Narniji tako će poteći od Kočijaša i njegove žene čime on postaje praotac Narnijaca ljudi. Nije dovoljno reći samo da će oni biti prvi ljudi u Narniji koji će u njoj i živjeti, nego je važno reći i da je Aslan taj koji kaže Kočijašu i njegovoj ženi da će biti prvi kralj i kraljica Narnije, a

¹ Npr. gregorijanski koral: Usta moja opjevajte (XII. st.) na tekst (Himan) V. Fortunata (VI. st.): 2. strofa: „Višnji Stvorac žaleć bijedu Adama zavedenog // kada taj se usmrtio voćem s drva zlokobnog // nađe drvo, što će platit silnu štetu drva tog.“, i dr.

onda kaže: „I ti i tvoja djeca i unuci bit ćete blagoslovljeni, i neki će biti kraljevi Narnije, a neki kraljevi Rubne Zemlje koja se nalazi s druge strane Južnih Planina“ (*Čarobnjakov nećak*, 2001: 138). Aslan obećava Kočijašu blagoslov i dugu vladavinu njegovih potomaka kao što Bog u petnaestom poglavlju *Knjige Postanka* obećava Abrahamu prostore koje će posjedovati i veliko potomstvo.

Čarobnjakov nećak stvara paralele s više dijelova iz *Knjige Postanka*: oba izvještaja o stvaranju, prvi grijeh, ali i obećanje Abrahamu. Iako se tematizira Stari Zavjet, i to *Knjiga Postanka*, upućivanjem na *Lava*, *Vješticu* i *ormar* uspostavljaju se veze s Novim Zavjetom.

8. POSLJEDNJA BITKA

O *Posljednjoj bitci* redovito se govori kao o Lewisovoj verziji *Otkrivenja*, ali iako *Posljednja bitka* govori o kraju svijeta Narnije, nisam sigurna da se može napraviti prava paralela s *Otkrivenjem*, pa čak ni sa žanrom apokalipse. Biblijske paralele su prisutne, ali zapravo i nisu toliko dominantne koliko se na prvi pogled čini i zapravo u ovom dijelu dominira kršćansko promišljanje o smrti i spasenju.

Određenje *Posljednje bitke* apokaliptičnim žanrom već je upitno samo po sebi iako roman tematizira kraj svijeta. Apokalipsa (žanr, a ne drugi naziv za *Otkrivenje*) književno je djelo u kojem je dana proročka vizija budućih događaja s naglaskom na svršetak svijeta (Hrvatska enciklopedija, 2018). Solar kaže da je apokalipsa naziv za „književnu vrstu koja ima dugu tradiciju u perzijskoj, starožidovskoj i islamskoj književnosti, a nastavlja se u srednjem vijeku sve do najnovijeg doba, kada uglavnom napušta sakralni i proročki karakter, prelazeći najčešće u fantastičnu književnost“ (Solar, 2006: 24). *Posljednja bitka* opisuje kraj svijeta, ali to nije proročka vizija, jer se u narnijskom svijetu to događa u tom trenutku i nije riječ o nečemu što se najavljuje u budućnosti. Apokalipsom se može smatrati ako uzmemo u obzir završni dio Solarove definicije jer *Posljednja bitka* napušta proročki karakter, a ostaje u obzoru fantastične književnosti.

Biblijski elementi u *Posljednjoj bitci* nisu ograničeni samo na *Otkrivenje*, nego treba uzeti u obzir cijelu *Bibliju*, ali većinom su povezani s apokaliptičnim dijelovima koji govore o budućnosti i zlu koje će nastupiti i koje će biti pobijeđeno u posljednjim vremenima.

Prvi motiv koji se pojavljuje, a koji je moguće spojiti s *Biblijom*, nije spojiv izravno s *Otkrivenjem*, nego s *Matejevim evanđeljem*. Majmun Trik nagovori magarca Smetenka da obuče lavlju kožu i predstavlja se lavom, a u sedmom poglavlju *Matejeva evanđelja* u retku petnaest piše: "Čuvajte se lažnih proroka koji dolaze k vama u ovčjem odijelu, a iznutra su vuci grabežljivi." Nije nebitno ni to što je to upozorenje, jer su te riječi usporedive s

proročkim riječima koje govore o budućim događajima, a u Narniji se preobražavaju na poseban način. Slika vuka u ovčjem odijelu ostvaruje se u suprotnosti nečega opasnoga preobraženog u nešto bezopasno kao što je ovca. U *Posljednjoj bitci* imamo upravo obratan primjer: naivni bezopasan magarac oblači se u lava koji je uzvišen i snažan. Slike dobivaju poveznicu tek kad ih protumačimo, jer Krist se često prikazuje kao janje, a janje je mlado od ovce. Lav i janje povezuju se baš u *Otkrivenju*:

A jedan od starješina reče: »Ne plači! Evo, pobijedi *Lav* iz plemena *Judina*, *Korijen* Davidov, on će otvoriti knjigu i sedam pečata njezinih.« I vidjeh: posred prijestolja i četiriju bića i posred starješina stoji, kao *zaklan*, *Jaganjac* sa sedam rogova i *sedam očiju*, to jest sedam duhova Božjih, po svojoj zemlji poslanih.

(Otk 5, 5-6)

Vuk u usmenoj i pisanoj tradiciji predstavlja opasnost i životinja je koja proždire (nije ni nebitno to što su upravo ovce one koje su njegov čest plijen) predstavljajući zlo. Primjere možemo vidjeti u mnogim bajkama, a neki od najpoznatijih primjera su *Crvenkapica* i *Vuk i sedam kozlića*. Bitno je i što su ti vukovi u ovčjem odijelu lažni proroci. Paralela tada postaje jasna, Sotonin prorok nastupa predstavljajući se kao Krist, pa i magarac djeluje kao lažni prorok koji nastupa kao Aslan slušajući upute majmuna Trika, koji ga navodi na to pretvaranje: „Ti ćeš se pretvarati da si Aslan, a ja ću ti govoriti što da kažeš“ (*Posljednja bitka*, 2004: 14). U *Bibliji* se više no jednom govori o lažnim prorocima i u *Posljednjoj bitci* ostvaruje se njihov prikaz, ali i pokazuje se njihova propast.

Majmun koji govori magarcu što će govoriti može se tumačiti i kao satira darvinizma u dijelu u kojem majmun tvrdi da je on čovjek, samo puno stariji, ali time se ovaj rad ne bavi. Povezivanje Zmaja i Zvijeri s majmunom, magarcem i Tashem nije najlakše, jer se njihove karakteristike na zanimljiv način prožimaju u opisu zla. Majmun bi se mogao povezati sa Zvijeri samo ako ga se poveže i s prerušenim magarcem. Majmun Trik nije strašan zbog svoga izgleda, nego zbog svoga utjecaja, on se pretvara da prenosi Aslanove riječi. U *Otkrivenju* piše da Zvijer ima usta kao usta lavlja (Otk 12, 2) i taj se motiv može ostvariti u *Posljednjoj bitci* time što se majmun pretvara da govori Aslanove riječi, riječi Lava. U *Kronikama iz Narnije* govor je uzvišena karakteristika, Životinje Koje Govore su odabrane, a majmun koji je zbog odabranosti jedna od Životinja Koje Govore iskorištava tu sposobnost upravo protiv onoga tko mu ju je podario. U *Otkrivenju* je govor od velike važnosti:

Ta Zvijer što je vidjeh bijaše nalik na *leoparda*, noge joj kao *medvjede*, usta kao usta *lavlja*. Zmaj joj dade svoju silu i prijestolje i vlast veliku. Jedna joj glava bijaše kao na smrt zaklana, ali joj se smrtna rana zaliječila. Sva se zemlja, začuđena, zaniijela za Zvijeri i svi se pokloniše Zmaju koji dade takvu vlast Zvijeri. Pokloniše se i Zvijeri govoreći: »Tko je kao Zvijer! Tko bi smio ratovati s njom?« I dana su joj *usta da govori drskosti i hule* i dana joj je vlast da to čini četrdeset i dva mjeseca. I ona otvori usta da huli Boga, da huli ime njegovo, njegov Šator i nebesnike.

(Otk 13, 2–6)

Trik će izreći mnoge hule i drskosti, a najveća hula je da su Aslan i Tash isto. Tash se otkriva kao demon i on u sebi nosi karakteristike velike moći i snage koju ni Smetenko ni Trik nemaju. Smetenko i Trik tako predstavljaju Zvijer u službi Zmaja: Trik predstavlja govor koji vara, Smetenko prijevaru likom, a Tash je Zmaj s demonskom snagom i moći. Naravno, ne smijemo ni zaboraviti na nešto što Trik čini, a u *Kronikama* je karakteristika zla – iskrivljeno korištenje Aslanovih zakona i riječi. Trik stalno ponavlja da „Aslan nije krotak lav“ koristeći te riječi kao potkrepu svakoga svoga čina i uvjeravajući Narnijce da Aslan može biti nepravedan. U *Enciklopediji fantastike (The Encyclopedia of Fantasy)* stoji tumačenje da magarac kojeg je prepreden majmun obukao u lavlju kožu predstavlja Antikrista (*The Encyclopedia of Fantasy*, 1997: 578).

U ovoj knjizi *Kronika* moguće je iščitati ulogu djece koja dolaze u Narniju. Naime, jednorog je rekao da „Sinovi i Kćeri Adama i Eve dolaze iz svojega čudnoga svijeta u Narniju samo u doba komešanja i pometnje“. Oni imaju ulogu apokaliptičnih proroka iz Staroga zavjeta, samo što proroci dolaze kako bi pozvali ljude da se okrenu od grijeha i pouzdaju u Boga koji će na kraju nagraditi njihove patnje, a djeca dolaze iz našeg svijeta kako bi se borila s Narnijcima protiv zla. Duhovni boj u izvanjskom svijetu izjednačava se s fizičkim bojem u svijetu Narnije.

Tarkaan koji nije vjerovao u Tasha stalno ga je spominjao i zazivao, a Tash na kraju dolazi. Obrnuto je to ispunjenje onoga „tražite i naći ćete“ i „išтите i dat će vam se“, jer kao što i Aslan dolazi na Tirijanov poziv, Tash dolazi na Tarkaanov poziv. Aslan Tashu daje Tarkaana s riječima: „Odlazi, čudovište, i nosi svoj plijen koji ti po zakonu pripada; u ime Aslana i Aslanova velikog Oca, Cara-Preko-Mora.“ (*Posljednja bitka*, 2004: 122). Aslan i Aslanov veliki Otac dvije su božanske osobe: Sin i Otac, a ovim Aslanovim riječima čitatelja se podsjeća da je Aslan Krist. Iako se govorom o trojstvu već govori o kršćanskom nauku, ipak ću se dodirnuti problematike Duha Svetoga. Ward kaže kako se ne smije zaključiti da je zbog simboličkog nedostatka Duha Svetoga u Narniji moguće govoriti o potpunom izostanku Duha Svetoga i naslanja se na Lewisovu percepciju Duha i tvrdnju da ne postoji dovoljno dobra slika za Duha (Spirit), a u cijelom jednom potpoglavlju obrađuje Lewisovu definiciju „duha“ (spirit) (Ward, 2008: 38–39).

Prolaz između Narnije i Nove Narnije ponovno su jedna vrata, a vrata između ljudskoga svijeta i svijeta Narnije pokazuju se kao najava ovih vrata. Prolaz u Novu Narniju, u raj, vrata su jedne obične kolibe koja skriva nešto mnogo veće od sebe. Značenje kolibe otkriva se Lucyjinim riječima: „U našem svijetu također, jednom je u jednoj staji bilo nešto veće od cijeloga našega svijeta“ (*Posljednja bitka*, 2004: 130) aludirajući na događaj Kristova

rođenja. Bez Kristova rođenja ne bi za ljude bilo raja i tako Lewis kroz uvlačenje aluzija na Bibliju otkriva i pojačava kršćansko tumačenje. To je ono što je karakteristično za Lewisove *Kronike iz Narnije*, on ne koristi samo *Bibliju* u svojim romanima, on je svojim romanima i tumači.

Aslan dolazi do Vrata i govori „Sada je vrijeme“ i zatim se glasnije ponovi „Vrijeme! (*Posljednja bitka*, 2004: 137), nakon čega se otkriva da je Vrijeme ime diva. Vrijeme se tako personificira i potpuno mijenja, jer u zadnji čas svijeta vremena više neće biti. Mogla bi to biti i aluzija na Marka 1, 15 i „Ispunilo se vrijeme, približilo se kraljevstvo Božje!“ Podsjeća se na proročanstvo koje je reklo da golemi div spava i da mu je ime Otac Vrijeme i da će se probuditi onoga dana kad svijet dođe svojem kraju. Njegovo ime više neće biti Vrijeme jer vremena više neće biti, a div se budi što može biti simbolika buđenja svega svijeta u novu vječnost. U *Otkrivenju* to izgleda ovako:

I onaj anđeo što ga vidjeh gdje stoji na moru i zemlji, *podigne k nebu desnicu i zakle se Živim u vijekove vjekova, koji stvori nebo i sve što je na njemu, zemlju i sve što je na njoj, more i sve što je u njemu: »Neće više biti vremena! Nego – u dane kad se oglasi sedmi anđeo, čim zatrubi, dovršit će se otajstvo Božje kao što on to navijesti slugama svojim prorocima.«*

(Otk 10, 5–7)

Ipak mi se čini da Vrijeme ovdje nije toliko bitno u biblijskom smislu i da se može podrobnije tumačiti u ključu mita o Kronosu, o čemu, među ostalim, govori Anna Bugajska u svom članku *The Hugest of All Giants: Time Personified in C.S. Lewis's The Chronicles of Narnia* (2019).

Dijelovi opisa uništenja svijeta stvaraju paralele s *Otkrivenjem*. „I odmah se nebo ispunilo zvijezdama padalicama. I jednu je samu zvijezdu koja pada lijepo vidjeti, a ovih je bilo na desetke, zatim na stotine, sve dok se nisu pretvorile u srebrnu kišu; i to se nastavljalo i nastavljalo“ i „Crni dio neba bio je jednostavno dio neba u kojem više nije bilo zvijezda. Sve su zvijezde padale: Aslan ih je pozvao kući“ (*Posljednja bitka*, 2004: 138) može se povezati s „I *zvijezde padoše s neba na zemlju kao što smokva smokvice stresa kad je potrese žestok vjetar*“ (Otk 6, 11).

Nastavak opisa kraja svijeta u mnogome je obrnuti postanak. Životinje Koje Govore navale k Aslanu i one pravedne staju na njegovu stranu, a one pokvarene gube svoju „čovječnost“ i odlaze u veliku crnu sjenu. Zmajevi i divovski gušteri počinju vladati Narnijom i čupaju stabla iz korijenja i tako ona nestaju nakon životinja. Trava je svenula. Nadalje, uzdiže se more i prekriva sva kopna, što je obratno od postanka, kad se more odvajalo i pojavilo kopno. Pojavljuje se zatim Sunce koje umire i Mjesec mu se polako približava sve dok se ne spoji s njime, a sve dovršava div koji dohvati Sunce i zgnječi ga. Opis Sunca i

Mjeseca može se usporediti s *Otkrivenjem*, jer je u *Posljednjoj bitci* Sunce tamnocrveno tako da je gotovo crno, a svojim tamnocrvenim sjajem čini da Mjesec izgleda crvenim, a to je jako slično *Otkrivenju*: „I vidjeh: kad Jaganjac otvori šesti pečat, potres velik nastaje. I sunce pocrnje kao dlakava kostrijet, sav mjesec postaje kao krv“ (Otk 6, 12). „I odmah je zavladao potpuni mrak“ (*Posljednja bitka*, 2004: 145). Obrnuto stvaranje došlo je svojem kraju.

Spašeni to gledaju s Vrata i tu se pojavljuje prva stvar koja me navodi da Petera tumačim kao svetog Petra, ali to činim i kroz biblijski tekst i kroz kršćansku tradiciju. Aslan zazove Petera nazivajući ga Vrhovnim narnijskim Kraljem i kaže mu: „Zatvori Vrata“, na što Peter izvlači zlatni ključ (za koji se ne objašnjava kako ga je imao kod sebe) i zatvara ih. U *Matejevu evanđelju* piše: „Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji, bit će svezano na nebesima; a što god odriješiš na zemlji, bit će odriješeno na nebesima“ (Mt 16, 19). U kršćanskoj ikonologiji sveti Petar redovito je prikazan sa zlatnim ključem. Još je jednom riječ o motivu koji dolazi iz Biblije, ali posebno je poznat iz kršćanske tradicije. Hladnoća koja dopire iz uništenoga svijeta može nam ukazati na to da je uništen svijet pakao, jer se u književnoj tradiciji pakao prikazuje i kao prostor velike hladnoće (Danteova *Božanstvena komedija*), a mjesto na kojem su spašeni pokazuje se kao raj.

Spašeni dolaze u novo mjesto koje im je izrazito poznato i ono se otkriva kao nova, preobražena Narnija. Slika je to koja radi paralelu s opisom novog Jeruzalema: „I vidjeh *novo nebo i novu zemlju* jer – prvo nebo i prva zemlja uminu; ni mora više nema. I *Sveti grad*, novi Jeruzalem, vidjeh: silazi s neba od Boga, opremljen kao zaručnica nakićena za svoga muža“ (Otk 21, 1–2). Jeruzalem je nov, preobražen i simbol je Božjega naroda i Crkve (zajednice vjernika), a ako je Narnija Jeruzalem, onda je i simbol Božjega naroda i Crkve. Spašeni prolaze kroz Narniju i ulaze u vrt koji je opisan u *Čarobnjakovu nećaku*, čime se još više učvršćuje paralela vrta s Edenskim vrtom, a u njemu se susreću s prvim kraljem i kraljicom Narnije, koje i pripovjedač uspoređuje s Adamom i Evom: „A tako je bilo i pravo, jer su to dvoje bili kralj Frank i kraljica Helen, od kojih su potekli svi najstariji kraljevi Narnije i Rubne Zemlje. A Tirijan se osjećao kao što biste se vi osjećali kad bi vas netko doveo pred Adama i Evu u svem njihovu sjaju“ (*Posljednja bitka*, 2004: 164). Povratak u vrt još više postaje simbolički povratak u Edenski vrt kad Lucy shvati „da to zapravo nije vrt, nego cijeli svijet, s rijekama, i šumama, i morem, i planinama“ (*Posljednja bitka*, 2004: 165). C. S. Lewis tako uokviruje cijele *Kronike iz Narnije* kao priču o životu čovječanstva od njegova pada do njegova spasenja čineći ovo djelo jednim novim mitom koji se oslanja na mnoge izvore, a jedan od njih je i *Biblija*.

Lewis u svojoj knjizi *Alegorija ljubavi* govori o razlici između alegorije i simbolizma te kaže da simbolizam dolazi iz Grčke, a njegov opis simbolizma književno se razrađuje u *Posljednjoj bitci*. Lewis kaže da se simbolizam prvo pojavljuje u Platonovim dijalozima, u kojima je Sunce kopija Dobra, a vrijeme pokretna slika vječnosti, dok je srednji vijek preuzeo ovu doktrinu gledajući na svijet na kojem živimo kao samo obris onoga što postoji negdje u nevjerovatnim detaljima (Lewis, 1959: 45–46). Srednjovjekovlje se ponovno probija i usložnjuje djelo, a pokazuje se i koliko je važno paziti u određivanju je li nešto samo biblijsko ili ima i druge obrade i izvore.

9. OBRASCI ROMANĀ *KRONIKA IZ NARNIJE*

Mnogi su teoretičari pokušavali povezati *Kronike iz Narnije* tražeći simbol u svakom romanu pojedinačno, a redovito su to pokušavali učiniti kroz kršćanske i biblijske simbole. King pokušava povezati dijelove *Narnije* kroz sedam smrtnih grijeha, i to kroz njihov srednjovjekovni prikaz. Ward kritizira Kinga ukazujući na to da je Hulan također pokušao povezati dijelove *Narnije* s tzv. sedam smrtnih grijeha i došao do drugih zaključaka (povezao druge romane s drugih glavnim grijesima). Ward kaže da ni Myers ni Pietrusz, ni Trupia, ni Schakel, ni Huttar, ni Montgomery, ni Manzalaoui, ni Christopher, ni Wilson, ni Spufford ne uspijevaju povezati *Kronike iz Narnije* u cjelinu, nego da je jedino njemu to uspjelo. Svakako je koristan njegov pregled pokušaja povezivanja romana različitih teoretičara (Ward, 2008: 10–11). Nažalost, pokušaj povezivanja sedam dijelova *Kronika* sa srednjovjekovnim simbolizmom sedam planeta dovodi do sličnih problema kao i Kingovi pokušaji, moguće je planete povezati s romanima drukčijim redoslijedom nego što je to učinio Ward.

Svi pokušaji da se knjige poveže u neki niz u kojem svaka knjiga nosi neki simbol toga niza nisu uspjeli. Mislim da nisu uspjeli jer polaze od pogrešne pretpostavke da svaka knjiga mora biti neki od brojeva u nizu. Povezanost kronika je cjelina koja proizlazi iz njih, dok svaki roman može i dalje postojati sâm za sebe. *Kronike iz Narnije* nisu brojevni niz, nego buket cvijeća u kojem svaki cvijet ima svoj miris i lijep je za sebe, ali buket postaje čaroban upravo zbog raznolikosti cvijeća koje se u njemu nalazi. Brojevni niz raspada se ako jedan broj ne odgovara redoslijedu, a buket je lijep čak i ako se iz njega izvuče neki cvijet te se cvijeće može kombinirati kako bi se stvarale drukčije percepcije.

Duriez prepoznaje navučenost Wardovih teza i drži: „Iako se njegov slučaj čini prilično navučenim, Ward nadmašuje Lewisovo zanimanje za srednjovjekovni imaginarij“ (Duriez, 2013: 42). Ono zbog čega Warda ne treba odbaciti činjenica je da je uvidio koliko je srednjovjekovna kultura važna za Lewisovo stvaralaštvo i tako uputio buduće istraživače na

istraživanje srednjovjekovnog sloja u *Kronikama iz Narnije*. Srednjovjekovlja se dotaknuo Downing u jednom poglavlju svoje knjige, a ono po čemu je bio pametniji od Warda bilo je to što se nije svim silama trudio da *Kronike* tumači u samo jednom ključu, nego je uočio mnogostrukost slojeva prisutnih u *Kronikama*.

10. ZAKLJUČAK

Biblijski elementi prisutni su u *Kronikama iz Narnije*, s tim da su snažno prisutni u *Lavu*, *Vještici i ormaru*, *Čarobnjakovu nećaku* i *Posljednjoj bitci*. Literatura se većinom fokusirala na *Lava*, *Vješticu i ormar* govoreći o biblijskim elementima većinom kroz kršćansku prizmu, što je i razumljivo zbog toga što nije uvijek lako odvojiti biblijski utjecaj na djelo od kršćanskoga. U *Lavu*, *Vještici i ormaru* dominira paralela s Isusovom smrću i uskrsnućem, u *Čarobnjakovu nećaku* tema stvaranja svijeta i prvoga grijeha, a u *Posljednjoj bitci* tema svršetka svijeta. Dok je u *Lavu*, *Vještici i ormaru* glavna paralela duža i očitija, u drugim dvjema spomenutim knjigama povezanost se ostvaruje u više različitih kraćih paralela i biblijskih motiva. Preostale četiri knjige većinom imaju jednu kraću biblijsku paralelu ili nekoliko motiva. U knjigama u kojima je Aslan prisutniji, prisutniji su i biblijski elementi. Lewis koristi elemente i Staroga i Novoga Zavjeta povezujući ih u cjelinu koja se isprepleće i u *Kronikama iz Narnije*.

Pokazalo se da su srednjovjekovni elementi snažnije prisutni nego što sam očekivala, pa su oni stvarali veće poteškoće u raspoznavanju toga što je karakteristika Biblije, drugih tradicija, a što srednjovjekovlja i njegove obrade. Čitajući Lewisovu knjigu *Allegory of Love*, ustvrdila sam da se svi slojevi koje je moguće pronaći prožimaju upravo kroz srednjovjekovlje: srednjovjekovlje se koristi antičkim motivima, puno je usmenoknjiževne tradicije, *Biblija* i kršćanski svjetonazor čine njegov sastavni dio. Potrebno je i dalje pripaziti i ne učiniti pogrešku koju je učinio Ward, koji je toliko otišao u srednjovjekovno tumačenje da je potpuno zanemario druge slojeve. Iako srednjovjekovlje preobražava elemente drugih književnih tradicija, to čini i Lewis. Budući da Lewis nije srednjovjekovni pisac, pa makar on i bio medievist, njegovo je djelo ipak djelo dvadesetog stoljeća i tako ga treba gledati. Držim da je bilo potrebno istražiti biblijski sloj *Kronika iz Narnije* jer se on redovito gledao kroz kršćansku prizmu (što nije pogrešno), a samo je *Lav*, *Vještica i ormar* proučavan detaljnije na ovome polju. Četiri knjige u kojima su biblijske teme manje zastupljene, ali ipak prisutne, redovito se preskaču u takvim analizama.

Kronike iz Narnije ne smiju se gledati kao jednostavni serijal knjiga za djecu jer one nisu samo to. U njima se ogleda znanje intelektualca koji je pažljivo upleo različite slojeve u

svoje djelo tvoreći unatoč tomu cjelinu koju je moguće promatrati na razini svake pojedinačne knjige, ali i na razini svih knjiga zajedno koje u odnosu jedne na drugu stvaraju nova značenja i nova tumačenja.

11. LITERATURA

C. S. Lewis, *Lav, Vještica i Ormar*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2002.

C. S. Lewis, *Kraljević Kaspijan*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2003.

C. S. Lewis, *Putovanje broda Zorogaza*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2003.

C. S. Lewis, *Srebrni stolac*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2004.

C. S. Lewis, *Konj i njegov dječak*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2002.

C. S. Lewis, *Čarobnjakov nećak*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2001.

C. S. Lewis, *Posljednja bitka*, prevela Sanja Lovrenčić, Golden marketing, Zagreb, 2004.

Biblija. gl. ur: Jure Kaštelan, Bonaventura Duda, ur: Josip Tabak, Jerko Fućak. Kršćanska sadašnjost, Zagreb. 2016.

„Lewis, C. S.“ u: *Hrvatska enciklopedija*.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36281> (posjećeno 10. 11. 2018)

„Lewis, C(live) S(taples)“ u: *The Encyclopedia of Fantasy*. Orbit, Great Britain. 1997.

Anderson, Douglas A. *Tales Before Narnia: The Roots of Modern Fantasy and Science Fiction*. Ballantine Books, New York. 2008.

Botica, Stipe. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Školska knjiga, Zagreb. 2011.

Brnčić, Jadranka. „Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti“ u: *Kulturni bestijarij*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb. 2007, str: 53–80.

Bugajska, Ana. *The Hugest of All Giants: Time Personified in C.S. Lewis's The Chronicles of Narnia*.

https://www.academia.edu/3823455/The_Hugest_of_All_Giants_Time_Personified_in_C.S._Lewis_The_Chronicles_of_Narnia (posjećeno 9. 3. 2019)

Cocagnac, Maurice. *Biblijski simboli: Teološki pojmovnik*. Antibarbarus d.o.o., Zagreb. 2002.

Dichfield, Christin et al. *A Family Guide to Narnia: Biblical Truths in C. S. Lewis's The Chronicles of Narnia*. Crossway Books, Illionis. 2003.

- Downing, David C. *Into the Wardrobe*. Jossey-Bass, San Francisco. 2005.
- Duriez, Colin. *A Field Guide to Narnia*. The History Press. 2013. Ebook
- Glasner, Lily. „'But what does it all mean?' Religious Reality as a Political Call in the Chronicles of Narnia“ u: *Journal of the Fantastic in the Arts, Vol. 25, No 1 (90) (2014)*. International Association for the Fantastic in the Arts. 2014, str: 54–77.
- King, Don W. *Narnia and the Seven Deadly Sins*.
<http://cslewis.drzeus.net/papers/narnia-seven-deadly-sins/> (posjećeno 15. 3. 2019)
- Lewis, C. S. *The Allegory of Love: A Study in Medieval Traditions*. Oxford University Press. 1959.
- Manlove, C. N. „The Birth of a Fantastic World: C.S. Lewis's *The Magician's Nephew*“ u: *Journal of the Fantastic in the Arts, Vol. 1, No 1 (1) (1988)*. International Association for the Fantastic in the Arts. 1988, str: 71–84.
- Sammons, Martha C. *A Guide Through Narnia*. Harold Shaw Publisher, Wheaton, Illionis. 1979.
- Slavić, Dean. *Biblija kao književnost*. Školska knjiga, Zagreb. 2016.
- Solar, Milivoj. „Apokalipsa“ u: *Rječnik književnog nazivlja*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb. 2006, str: 24.
- Ward, Michael. *Planet Narnia: The Seven Heavens in the Imagination of C.S. Lewis*. Oxford University Press. 2008.
- Williams, Rowan. *The Lion's World: A Journey into the Heart of Narnia*. Oxford University Press. 2013.